

## Ортағасырлық Сығанақ қаласындағы №6 кесене.

XIII-XIV ғасырларда сәулет өнерінің дамыған жаңа үлгілеріде пайда бола бастайды. Атап айтар болсақ бұл кесенде кесенелердің порталы мен күмбездері жетілдіріліп, кесенелердің басым бөлігінің сыртқы және ішкі қабырғалары сырлы және сырсыз әрлеуіш қыш қаптамалармен қаптала бастайды. Бұл кезеңнің керемет сәулет туындысы ретінде Ортағасырлық Сығанақ қаласының көне қорымындағы кесенелерді мысал ретінде келтіруімізге болады.

Кесене Ортағасырлық Сығанақ қалашығының оңтүстік батысында 230 м қашықтықта шағын төбе ретінде сақталған (сурет-1-2). Аталмыш төбе үсті тегіс шеңбер пішінді болып келуде, көлемі 20x10 м, биіктігі болса 1 м. Археологиялық қазба жұмыстарының нәтижесінде көлемі 16,5x8,6 м кесене орны анықталды. Кесене порталды және екі бөлмелі болып келуде (сурет-3). Кесененің порталды кіреберісі солтүстік-батысқа бағытталған. Кесене өте нашар сақталған. Ауыл тұрғындарының айтуына қарағанда Кеңес Үкіметі тұсында көрші савхоздардың құрлыстарыда Сығанақ қаласының маңындағы тарихи ескерткіштердің қыштары бұзылып алып пайдаланылған. Осы себепті аталмыш кесененің оңтүстік-шығыс бөлігі тұтастай бұзылып кеткен. Дегенмен бастапқы қалыпта сақталған соңғы қатарға тиесілі қыш қаландыларды негізге ала отырып кесененің жобасы анықталды (сызба-1).

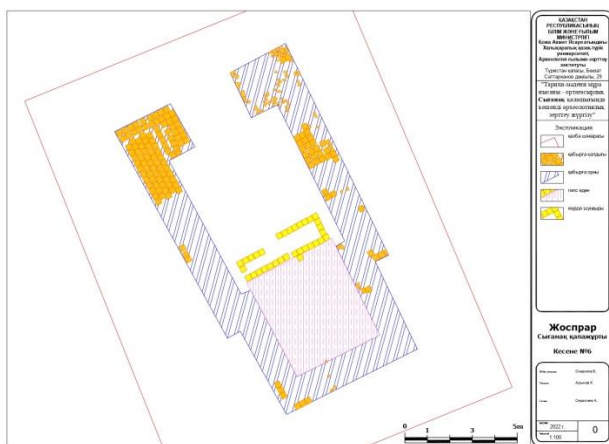


1 сурет - №6 кесене орны.

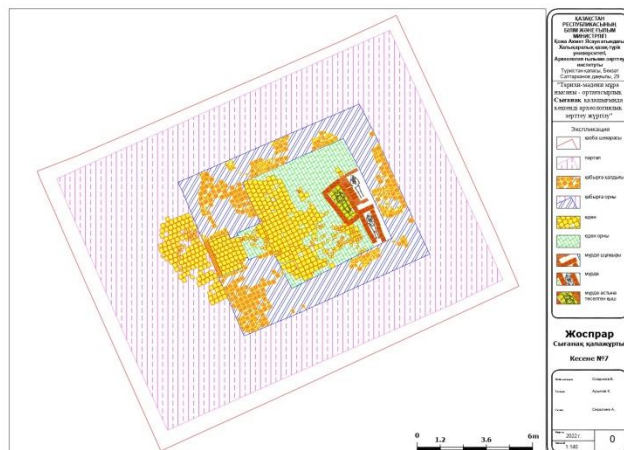


2 сурет - №6 кесене орнының қазбаға дейінгі көрінісі.

Археологиялық зерттеу жұмыстары барысында кесененің кіреберіс порталының ені 3 м, порталдың оң және сол қапталындағы қабырғаларының қалыңдықтары 2 м, сақталған биіктіктері 0,5x0,05 м екендігі анықталды. Кесененің кіреберіс бөлмесінің ішкі көлемі 5,3x4,1 м, еденіне 20 см қалыңдықта ашық сарғыш түсті саз балшық құйылған. Оң және сол жақ қыш қаланды қабырғаларының ені 1,35 м болып келуде. Кесененің бірінші және екінші бөлмелерін ені 1,3 м болып келетін қыш қаланды қабырға бөліп тұр. Екінші бөлмеге кіретін есік аталмыш қабырғаның орта тұсында орналасқан, ені 1 м, сақталған биіктігі 0,4 м. Екінші бөлменің ішкі бөлігінің көлемі 4,3x2,65 м, қабырғалары 1,7 м қалыңдықта қышпен қаланған. Өкінішке орай жоғарыда айтып өткеніміздей аталмыш бөліктегі қыш қаланды қабырға тұтастай бұзылып алынған. Дегенмен ішінара бастапқы қалыпта сақталған қыш қаландыларды негізге ала отырып аталмыш бөліктің көлемін және архитектуралық құрлымын анықтадық. Тазалау жұмыстары нәтижесінде кесененің екінші бөлмесінің солтүстік-батыс бұрышынан ретсіз орналасқан адам сүйегі анықталды. Сонымен қатар аталмыш бөлменің еденіне тұтастай қыш төсегендігі, оның беті және қабырғалары гипспен сыланғандығы анықталды.



**1 сызба** - Сығанақ қалашығы №6 кесене.



**5 сызба** - Сығанақ қалашығы №7 кесене.

Талдау жұмыстарымыздың нәтижесінде кесененің архитектуралық құрлымын, бірінші және екінші бөлмелердің едендерінің деңгейін негізге ала отырып, екінші бөлменің көрхана (сағана) қызметін атқарған болуы мүмкін деген пікір қалыптасуда. Себебі тұтастай қыш төселіп беті 2-3 см қалыңдықта гипспен сыланған аталмыш бөлме еденіне адам мүрдесі қойылған (сурет-4), төрт қапталындағы қабырғалары да гипспен сыланған. Өкінішке орай кесене қабырғаларындағы қыш қаландыларды бұзып алу барысында кесененің көрхана (сағана) бөлігі тұтастай бұзылып кеткен. Дегенмен кесененің оңтүстік-батыс бұрышынан бастапқы қалыпта сақталған қыш қаландылар және көрхана (сағана) бөлмесінің 1,7 м қалыңдықтағы қабырғасының ізі анықталды. Яғни кесененің есігі солтүстік-батысқа ашылған үлкен бөлмесінде зияратшылар құран оқып, дұға жасайтын болса, кіші көлемді екінші бөлмеде адам жерленген. Жоғарыда айтып өткеніміздей Орталық Азиялық түркі халықтардың ислам дінін қабылдауының арқасында осындай үлгідегі зияратшылардың құран оқып, дұға жасайтын бөлмелері бар кесенелер көптеп бой көтере бастайды.



**3 сурет** - №6 кесененің әуеден көрінісі.

Кесене құрлысына келер болсақ, тапталып, бетіне саз балшық құю арқылы дайындалған платформаның үстіне кесене құрлысы салынған. Кесене құрлысында көлемі 25x25x5 – 26x26x5 см ашық сарғыш түсті сапалы саз балшықтан жасалған қыштар пайдаланылған. Кесене қабырғасының сыртқы және ішкі жиектері бүтін немесе жарты

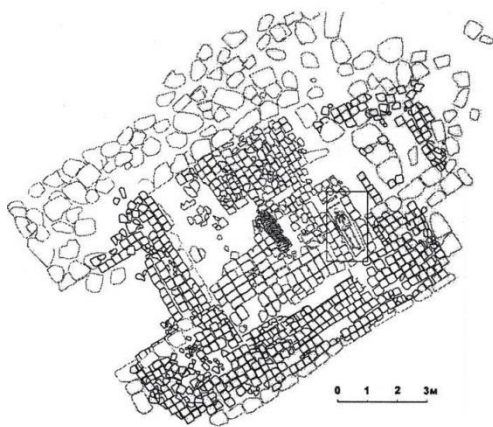
қыштармен қаланып, ортасы сынық қыштарды саз балшықпен араластырып толтырып отырған. Қазба жұмыстары басында кесене құрлысында қам қыштардың да пайдаланылғандығы анықталды. Пайымдауымызша кесене екі күмбезді болып келуде. Яғни алдыңғы порталды кіреберіс бөлігі үлкен күмбезбен жабылған болса, екінші бөлмесінің үсті кіші күмбезбен жабылған болуы мүмкін. Себебі кесененің қыш қаланды қабырғалары енді болып келуде. Мұндай үлгідегі порталды, екі бөлмелі кесенелер Ортағасырлық Арал-Асар (Кердері II кесенесі) (сызба-2), Қышқала (сызба-3), Әуликөл (сызба-4) және Түркістан қалашықтарында жүргізілген археологиялық қазба жұмыстары барысында анықталған. Аталмыш кесенелердің екінші бөлмелерінде адам жерленгендігі анықталған.



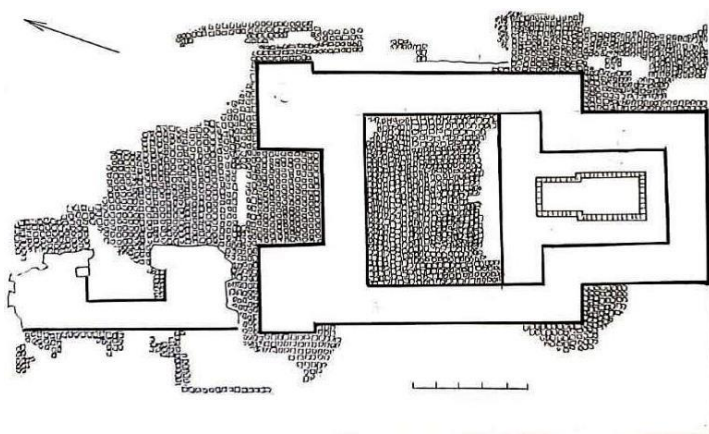
**4 сурет** - №6 кесенедің ретсіз орналасқан адам сүйектері.

Ортағасырлық Сығанақ қаласындағы №6 кесенені жоғарыда аталған кесенелермен салыстырмалы түрде талдар болсақ, аталмыш кесене Қышқала қалашығынан анықталған №1 кесенемен жақын ұқсастықтары байқалуда. Екі кесененің де порталды есіктері солтүстік-батысқа бағытталған. Кесенелерде зияратшыларға арналған кең бөлмелер мен сыртқа шығыңқы кең көрханада тұруда. Аталмыш кесенелердің бір-бірінен айырмашылығы, Сығанақ қаласындағы №6 кесененің көрханасы табаны тұтастай қыш төселіп, оның беті гипспен сыланып көрхана (сағана) жасалынған болса, Қышқала қалашығындағы №1 кесененің көрхана бөлігінде жерге ойып қабір шұқырын жасалынған. Қабір шұқырының жиектері қышпен қаланып қапталған. Ал, Кердері II кесенесімен Әуликөл кесенесіне келер болсақ, аталмыш кесенелердің порталды есіктері оңтүстік-батысқа бағытталған, көрхана бөлмелері қысқа және тар болып келуде. Екі кесененің де зияратшыларға арналған үлкен бөлмелерінің еденіне арнайы қабір шұқырлары қазылып адам жерленген. Аталмыш кесенелерде жүргізілген археологиялық қазба жұмыстары барысында XIII- XV ғасырларға жататын әрлеуіш қыш қаптамалар, саздан жасалған ыдыстардың бөліктері жіне теңгелер табылған. Кесенелердің архитектуралық құрлымына және табылған заттай деректерге сүйене отырып, порталды, екі бөлмелі кесенелердің XIV- XV ғасырларға жататындығы анықталуда.

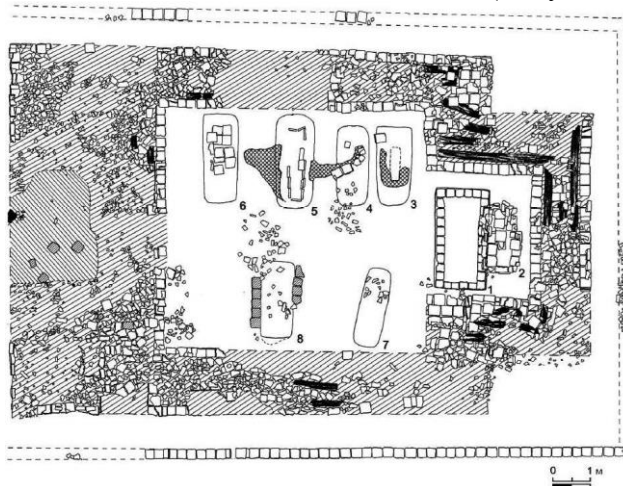




**2 сызба** - Кердері II кесенесі.  
(Байпаков, 2012: 233)



**3 сызба** - Қышқала қалашығынан анықталған №1 кесене. (Елеуов т.б. 2021: 91)

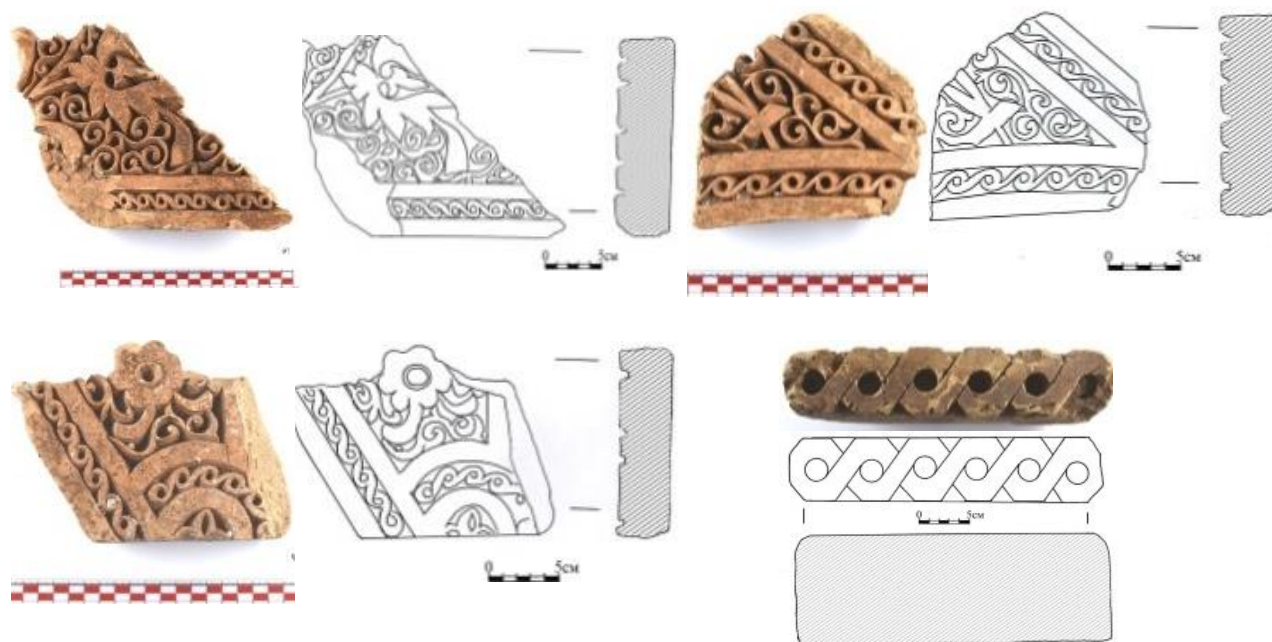


**4 сызба** - Әуликөл кесенесі.  
(Петров, Смагулов, 2018: 167-184)

Ортағасырлық Сығанақ қаласындағы №6 кесене еденіндегі бос топрақты тазалау барысында әртүрлі көлемде бірнеше әрлеуіш қыш қаптамалар және 6 дана теңге алынды. Аталмыш теңгелердің екеуі күмістен қалған төртеуі мыстан соғылған, аверс және реверсіндегі жазулар сақталған (сурет-5). Әрлеуіш қыш қаптамаларға келер болсақ, қыш қаптамалардың барлығы ашық сарғыш түсті сапалы саз балшықтан жасалған. Жақсылап иленген сазға шамот (ұсақталған қыш), кейде майдаланған тас қоспасынан тұратын бетонит қоспасы араластырылған. Бетонит деп отырғанымыз халық арасында «той кесек» - деп атап кеткен сарғыш-сұр түсті саз балшық. Арнайы қалыпқа құйылып дайындалған қыштың беті кеспелеп оймыштау әдісі арқылы өсімдікті, өрме шынжыр және геометриялық өрнектер түсіріліп, артық жерін өткір ұшты аспаппен кесіліп жасалынған (сурет-6). Күйдіру пешіне салынған қыш қаптамалар 900°-қа дейінгі температурада біркелкі күйдірілген. Аталмыш кесенеден терезе алды төсеніші тәрізді беті өрнектелмеген қыш қаптамалар да табылды. Қыш қаптаманың бұл түрі қалыпта пошымдау әдісі арқылы жасалынған (сурет-7).



**5 сурет** - №6 кесенеден табылған теңгелер.



6 сурет - №6 кесененің әрлеуіш қыш қаптамалары.



7 сурет - №6 кесененің әрлеуіш қыш қаптамалары.